

УДК 364.4-053.2:347.637

Ю.І. Олифіренко, здобувач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

**СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯВИЩА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА
В УКРАЇНІ****Ю.И. Олифиренко, соискатель**

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

**СУЩЕСТВЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО
СИРОТСТВА В УКРАИНЕ****Yuliia Olyfirenko, candidate**

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

**THE ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE PHENOMENON OF SOCIAL
ORPHANHOOD IN UKRAINE**

Досліджено та проаналізовано специфіку феномену соціального сирітства в Україні, виділено основні групи дітей, які належать до категорії соціальних сиріт, а також групи дітей, які становлять групу ризику з погляду виникнення цього явища. Визначено основні фактори, які зумовлюють виникнення та поширення соціального сирітства, дитячої бездоглядності, безпритульності.

Ключові слова: соціальне сирітство, соціальні сироти, діти, які опинились у складних життєвих обставинах, бездоглядні, безпритульні діти.

Исследовано и проанализировано специфику феномена социального сиротства в Украине, выделены основные группы детей, которые принадлежат к категории социальных сирот, а также группы детей, которые составляют группу риска с точки зрения возникновения этого явления. Определены основные факторы, которые приводят к появлению и распространению социального сиротства, детской безнадзорности, беспризорности.

Ключевые слова: социальное сиротство, социальные сироты, дети, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах, безнадзорные, беспризорные дети.

In this article, two specific aspects were analyzed concerning child abandonment in Ukraine; child orphans, as identified categorically through Ukraine's social contract; or at-risk children, defined as individual children who, based on varying life circumstances, have potential to become orphans. The article identifies the main factors impacting social welfare for Ukrainian orphans, which can lead to child abandonment, child neglect and homelessness.

Key words: social orphans; orphans; children who are in difficult circumstances; homeless, neglected children.

Постановка проблеми. Серед основних напрямків сучасної державної політики в галузі охорони дитинства є попередження соціального сирітства. Поряд з цим чинне законодавство не містить визначення, які категорії дітей належать до соціальних сиріт. Структурування цього об'єкта дозволить глибше зрозуміти специфіку феномену соціального сирітства в Україні та визначити конкретні заходи, які сприятимуть його попередженню.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виділення невирішених питань. Вивчення різних аспектів феномену сирітства, причин його виникнення і шляхів подолання було предметом наукових пошуків багатьох українських науковців і практиків, серед яких: Л. Волинець, Л. Артющікіна, І. Галатир, І. Зверева, А. Капська, В. Виноградова-Бондаренко, Н. Комарова, І. Пеша, Н. Павлик, І. Ченбай, І. Мунтян, О. Шишко та інші.

Завдяки вагомим теоретичним надбанням цих вітчизняних учених державна політика у сфері захисту прав дітей зазнає нині якісних змін. Водночас, більшої уваги потребує детальна характеристика явища соціального сирітства та окремих його складових.

Метою статті є аналіз та характеристика явища соціального сирітства.

Викладення основного матеріалу. Проблема соціального сирітства не нова для України. В історичному розрізі ця проблема має свої специфічні особливості властиві тій чи іншій добі розвитку суспільства [9]. Виникнення явища сирітства при живих батьках деякою мірою пов'язане з давніми морально-етичними засадами суспільства, які засуджували дошлюбні та позашлюбні відносини. Порушення суворих звичаїв тягнуло за собою громадське покарання жінок та дівчат.

Драматично складалася також доля незаконнонароджених дітей (байстрят, копилів, соромних дітей). Вони були приречені стати аутсайдерами в суспільстві, бо члени гро-

мади їх не визнавали. Жінки змушені були приховувати народження «небажаних» дітей, підкидали їх іншим, залишали напризволяще, передавали на виховання годувальницям. Такі діти поповнювали лави бездоглядних та безпритульних дітей.

Долі таких жінок та їх дітей детально описані у творах Т.Г. Шевченка («Наймичка», «Відьма», «Катерина» та ін.).

У науковій літературі терміни „соціальний сирота” та „соціальне сирітство” отримали широке використання у 80-х роках ХХ століття, у зв’язку зі зростанням кількості покинутих дітей та дітей, що залишилися без батьківського піклування [4, с. 6].

У законодавстві правова категорія „соціальні сироти” відсутня, хоча явище соціального сирітства формалізовано Указом Президента України від 22 жовтня 2012 року «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року» [14].

Зазначеним нормативно-правовим актом визначено категорії найбільш соціально вразливих сімей, які за відсутності належної превентивної соціальної роботи ризикують втратити виховний потенціал, внаслідок чого дитина може опинитись під загрозою втрати родинного середовища.

До таких сімей належать: сім’ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, насамперед сім’ї, де батьки з певних причин (через тривалу хворобу, інвалідність, малозабезпеченість, безробіття тощо) не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною; сім’ї з дітьми, де члени сім’ї є особами з особливими потребами; сім’ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами; сім’ї з дітьми, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов’язків; сім’ї, в яких дитина або декілька дітей відібрані за рішенням суду від батьків без позбавлення їх батьківських прав. До групи ризику також можуть потрапити сім’ї опікунів чи піклувальників, прийомні сім’ї, дитячі будинки сімейного типу, сім’ї, в які тимчасово влаштовані діти, які залишилися без піклування батьків або осіб, що їх замінюють.

Актуальність проблеми соціального сирітства для нашої держави очевидна, оскільки його рівень є традиційно високим та становить 1,2 % дитячого населення [13].

Всього в Україні налічується близько 95 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з них близько 80,0 % – це сироти при живих батьках, причиною сирітства яких є позбавлення батьків батьківських прав, відібрання у батьків, перебування батьків у місцях позбавлення волі, відмова від дітей [12].

Цьому сприяє висока смертність населення у працездатному віці; позашлюбна народжуваність (21,0 % новонароджених дітей); ув’язнення батьків неповнолітніх дітей (60,0 % засуджених мають дітей до 14 років, 30,0 % — від 14 до 18) [13].

Серед факторів, які мають суттєвий вплив на виникнення та поширення цього явища, є також алкогольна та наркотична залежність батьків, яка, на думку деяких фахівців, є традиційно властивою для слов’янської народності, у тому числі українців. Вважається, що мало хто зі слов’ян має добрий імунітет до алкоголю. В Україні виявлено близько 800 тисяч хронічних алкоголіків, а генетично застрахованих проти виникнення алкоголізму менше ніж 37,0 % [8].

Реальна кількість залежних, запевняють наркологи, приблизно у вісім разів більша, ніж зареєстрована офіційно. Згідно з даними статистики, щороку алкогольна залежність забирає життя 40 тисяч українців. Причому алкоголізм є першим чинником ризику смерті серед нашого населення від 25 до 40 років. Перервати страшний спадковий ланцюжок здатні мінімум п’ять поколінь, які сповідують тверезий спосіб життя [16].

Водночас, слід відзначити певну регіональну диференціацію факторів соціального сирітства.

Так, за даними Державного комітету статистики України, впродовж 2012 року було зафіксовано найменше розлучень у західних областях – Волинській, Рівненській, Тер-

нопільській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях, а найбільше – у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській, Харківській областях.

Найбільший відсоток позашлюбних народжень у Кіровоградській (32,4 %), Миколаївській (30,5 %), Дніпропетровській (27,2 %), Донецькій (26,2 %), Запорізькій (29,7 %), Луганській (25,3 %), Одеській (25,8 %), Харківській (25,4 %), Херсонській (32,1 %) областях, а найменший – у Волинській (10 %), Івано-Франківській (11,2 %), Рівненській (9 %), Тернопільській (7,9 %), Львівській (7,7 %) та Чернівецькій областях (12,6 %) [17].

Вищеперелічені фактори впливають на рівень сирітства в регіонах. Так, найменша чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до загальної кількості дитячого населення, що проживає на відповідній території, нараховується у західних областях – Львівській (0,6 %), Івано-Франківській (0,6 %), Тернопільській (0,6 %), Рівненській (0,7 %), Чернівецькій (0,7 %), Волинській (0,8 %), Закарпатській (0,8 %), а найбільше – у Миколаївській (2,0 %), Кіровоградській (2,0 %), Дніпропетровській (1,8 %), Херсонській (1,7 %), Чернігівській (1,6 %), Донецькій (1,6 %), Одеській (1,6 %), Запорізькій (1,6 %) областях.

Таким чином, ризик втратити дитиною батьківське піклування на сході країни в три-чотири рази вищий, ніж на заході, що свідчить про соціокультурні відмінності за цими мегарегіонами (культура, церква, родинні зв'язки, соціальний контроль) [3, с. 83].

Отже, сирітство є індикатором соціального благополуччя регіону. Там, де високий рівень злочинності, високий рівень розлучень, велика кількість позашлюбних народжень, великий рівень трудової міграції – спостерігається високий рівень сирітства.

Сучасне явище соціального сирітства має також тісний зв'язок з дитячою бездоглядністю.

На жаль, у державі відсутні статистичні дані щодо кількості дітей цієї категорії. Однак деякі уявлення про чисельність бездоглядних та безпритульних дітей можна отримати з даних про кількість дітей, які виявлені під час профілактичних рейдів, а також з даними про кількість дітей, які перебували у притулках для дітей.

Так, за відомостями Міністерства соціальної політики України службами у справах дітей спільно зі спеціалістами органів внутрішніх справ, освіти, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді впродовж 2012 року було проведено понад 33 тис. рейдів «Вокзал», «Діти вулиці», «Підліток», під час яких виявлено майже 16 тис. дітей [10] (проти 19 437 дітей у 2011 р.), у т. ч. вилучені із сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, у зв'язку із загрозою життю і здоров'ю дитини, з комп'ютерних клубів та розважальних закладів, де діти перебували замість відвідування школи або перебували там у нічні години [3, с. 95].

У 2012 році із загальної кількості дітей, виявлених під час цих заходів, лише 22,4 % були повернуті до родин, у решті випадків повернення дітей батькам могло становити ризик для їх життя та здоров'я. За підсумками 2011 року це було можливим майже для половини – 49,5 % [10].

Протягом 2012 року в притулках для дітей отримали допомогу 7298 дітей.

Слід зазначити, що з року в рік зменшується кількість дітей, які доставлені у притулки з вулиці (33,5 % від загальної кількості дітей у цих закладах у 2011 році, 40,0 % – у 2009 році), та відповідно збільшується кількість дітей, які вилучені із сім'ї (54,8 % у 2011 році, 45,5 % – у 2009 році), що дає підстави говорити про те, що умови перебування значної кількості дітей у сім'ях становлять загрозу для їх життя та здоров'я, що призводить до необхідності їх вилучення із небезпечного середовища.

З метою забезпечення більш довготривалих соціально-психологічних та реабілітаційних послуг дітям, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, а також їх батькам здійснюється реформування притулків для дітей у центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Реорганізація притулків у центри сприяла збільшенню кількості дітей, які отримали допомогу в цих закладах. Так, протягом 2012 року в центрах перебувала 5631 дитина, що на 66 % більше, ніж у 2011 році (3 389 дітей).

Майже 62 % від загальної кількості дітей, які перебували в центрах, потрапили до них у зв'язку зі складними життєвими обставинами.

Більшість дітей, які потрапляють у заклади соціального захисту, мають сім'ю (у 2012 році у притулках для дітей 63,4 % загальної кількості вихованців мали неповну сім'ю, 26,0 % – повну; у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей – 52,0 % вихованців мали неповну сім'ю, 25 % – повну), 1719 дітей, або 30,5 % – із сімей, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків [17].

Про гостроту проблеми сімейного неблагополуччя свідчить також те, що впродовж 2012 року було виявлено майже 200 тис сімей у складних життєвих обставинах, що майже в 5 разів більше, ніж у 2011 році [15]. За даними Уповноваженого Президента з прав дитини, всього таких сімей в Україні близько 15,0 % [13].

Розглянемо явище соціального сирітства більш детально.

Як вже зазначалось вище, історично усталеною формою соціального сирітства є відмова батьків від дітей після їх народження (раннє соціальне сирітство).

Незважаючи на те, що сучасне суспільство досить толерантно ставиться до позашлюбних дітей, таке неприродне явище, як відмова батьків від новонароджених дітей збереглося до цього часу, хоча і в значно меншій кількості. Нині причинами цього є особиста невлаштованість матерів, відсутність житла та засобів для існування, вроджені вади у дитини та інші складні життєві обставини.

Питома вага дітей, від яких відмовились батьки в акушерських стаціонарах, становить щороку близько 0,1 % до загальної кількості новонароджених дітей. Зокрема, у 2012 році батьки відмовилися від 566 дітей, у 2011 р. – 599, у 2010 р. – 719, у 2009 р. – 865 [7].

Одним із заходів щодо запобігання ранньому соціальному сирітству є попередження випадків відмов матерів від новонароджених дітей.

У закладах системи Міністерства охорони здоров'я України профілактика соціального сирітства здійснюється практично на всіх етапах надання медичної допомоги, починаючи з дітей підліткового віку, у «Клініках, дружніх до молоді», у жіночих консультаціях, у школах відповідального батьківства, центрах планування сім'ї, акушерських стаціонарах, «Лікарнях, доброзичливих до дитини».

У цих закладах здійснюється підготовка майбутніх батьків до відповідального, усвідомленого батьківства, інформування їх про заходи соціального захисту, які гарантовані державою, у тому числі можливість тимчасового перебування дитини в будинку дитини, надання безоплатної медичної допомоги дітям із вродженими вадами розвитку, впровадження сучасних перинатальних технологій по ранньому виявленню патології у дитини.

Жінкам, які виявили намір відмовитися від новонародженої дитини, соціальні послуги надають центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та центри матері та дитини задля зміни їхнього наміру і залишення дітей у рідній сім'ї [3, с. 94].

У соціальних центрах матері та дитини такі жінки мають можливість стаціонарного перебування з дитиною до 18 місяців. Мережа таких центрів розширюється і на кінець 2013 року налічувала 19 (для порівняння: протягом 2007 року функціонувало всього 5 таких центрів). До кінця 2014 року планується відкриття таких закладів в усіх регіонах країни.

Крім центрів матері та дитини, профілактика раннього сирітства забезпечується діяльністю соціальних квартир для вагітних та матерів з дітьми раннього віку, які опинилися у складних життєвих обставинах (міні-центр матері і дитини), проте такі заклади ще недостатньо розповсюджені, вони створюються переважно за кошти благодійних організацій та фондів.

Прикладом такого державно-соціального партнерства є відкриття соціальної квартири в м. Києві, створеної МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» у співпраці з представництвом міжнародної організації «Право на здоров'я» та Київською місцевою владою [7].

Контингент соціальних сиріт нині складають не тільки діти, від яких батьки відмовились з власної волі, а й діти, чиїх батьків в установленому законодавством порядку позбавили батьківських прав. Саме через позбавлення батьківських прав, інститут якого веде свій початок з 1918 року ("Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне і опікунське право РРФСР") сиротами при живих батьках продовжують залишатись тисячі дітей [2].

Тривалий час цій проблемі не приділялось достатньо уваги. Примусове вилучення дітей у батьків та поміщення їх на виховання до державних інтернатних установ розглядалось як єдиний та оптимальний механізм захисту дітей, батьки яких ухиляються від виконання батьківських обов'язків. Проте з ратифікацією Конвенції ООН про права дитини (1991) в Україні розпочався процес імплементації у національне законодавство норм, які гарантують кожній дитині виховання та розвиток у сімейному середовищі.

Незважаючи на зменшення впродовж останніх років судових рішень, пов'язаних із повним скасуванням батьківських прав, їх кількість все ще залишається стабільно високою. Так, впродовж 2010 р. судами було ухвалено 12 482 рішення про позбавлення батьківських прав, впродовж 2011 р. – 11 847; впродовж 2012 р. – 11 063 [17].

Поряд з цим у державі спостерігається інша негативна тенденція – збільшення випадків влаштування дітей в інтернатні заклади за заявами батьків. Особливо це стосується малозабезпечених сімей, де батьки за заявою, з огляду на неспроможність задовольнити потреби дітей через бідність чи безробіття, можуть влаштовувати їх до інтернатних закладів. У таких випадках перебування дітей у спеціалізованих закладах розглядається батьками як єдина можливість для їх дитини отримати належну медичну допомогу та освіту.

Нині інтернатна система виховання залишається однією з найпоширеніших форм надання допомоги сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах, у вихованні дітей. На сьогодні в інтернатних закладах різного типу підпорядкування перебуває 65,0 % дітей за заявами батьків і лише 35,0 % – мають статус дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування [1].

Фактично ці діти є позбавленими батьківського піклування, проте відсутність юридично визначеного статусу не дозволяє їм бути усиновленими, переданими на виховання до сімейних форм виховання, мати певні виплати та пільги, інші державні гарантії. Вони роками перебувають на утриманні держави та не мають можливості виховуватись в атмосфері сімейного затишку та любові.

Слід зазначити також, що інтернатні заклади функціонують далеко не в кожному районі та, здебільшого, розташовані на відстані від біологічної родини дитини. Враховуючи низьке матеріальне становище цих сімей, батьки часто не мають можливості відвідувати дитину, внаслідок чого втрачається прив'язаність між дитиною та батьками, втрачається батьківський потенціал. Через недостатньо розвинуту систему соціального супроводження таких сімей є реальна загроза того, що вони не отримають необхідну допомогу і врешті-решт будуть позбавлені батьківських прав, а діти і надалі будуть виховуватись в інтернатах.

Лише в 2013 році понад 4,5 тис. дітей влаштовано до інтернатних закладів системи освіти за заявою батьків або осіб, які їх замінюють, через бідність; понад 3 тис. дітей – через безробіття, понад 700 дітей – через вживання батьками або особами, які їх замінюють, алкоголю, психоактивних речовин, понад 500 дітей – через ухиляння батьків,

або осіб, які їх замінюють, своїх обов'язків по вихованню дітей, 1,1 тис. дітей – через відсутність на відстані понад 3 км іншого загальноосвітнього навчального закладу та організації підвезення, тобто через ті причини, які можуть бути подолані за умови якісної соціальної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, та сприяння доступу кожної дитини до навчання без відриву від сім'ї.

Всього в Україні розгалужена мережа інтернатних закладів налічує 967 дитячих закладів, у яких всього утримується 117 тис. 600 дітей, з яких лише 13 тисяч (10,0 %) діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, решта – батьківські діти.

З огляду на це необхідним є обмеження і зведення до мінімуму шляхів потрапляння нових контингентів вихованців до цих установ (зокрема підвищення якості соціальних послуг із підтримки сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, збереження їх виховного потенціалу), посилення роботи над розширенням мережі закладів нового типу, які б мали можливість надавати допомогу сім'ї та дитині безпосередньо в громаді, не ізолюючи дитину від її близького оточення, батьків, родичів, друзів та однокласників.

В Україні вже є досвід створення нових закладів соціальної підтримки дітей та сімей безпосередньо в громаді, прикладом є Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Промінь надії» у Макарівському районі Київської області, створений за підтримки Міжнародної благодійної організації «Надія та житло для дітей», і така практика потребує подальшого поширення.

Сучасні науковці виділяють ще одну негативну тенденцію у сфері дитинства, яка сприяє поширенню соціального сирітства – масова трудова міграція батьків, що поширена у західних українських областях. Найбільше наших жінок сьогодні в Італії (понад 80,0 %). За даними Національного інституту статистики цієї країни, там офіційно проживає і працює більше, ніж 220 тисяч українок. На другому місці – Греція (70,0 %). На третьому – Польща (майже 67,0 %). За даними моніторингу, проведеного Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла-страда» у 2009-2010 роках, в Україні нараховується близько 72 178 дітей трудових мігрантів. Найбільше таких дітей у Закарпатській (14 559 осіб), Чернівецькій (10 255), Львівській (8815), Івано-Франківській областях (7000) [18, с. 6].

На думку фахівців, діти трудових мігрантів зазнають багато психологічних проблем через неможливість спілкування зі своїми батьками або одним із батьків, така дистантність є шкідливою для дитячо-батьківських стосунків і її психологічні наслідки для дитини часто є негативними.

Експерти твердять, що з від'їздом батьків прояви девіантної поведінки у дітей частішають. Дитина стає агресивнішою, починає прогулювати школу, скоює дрібні правопорушення. Збільшуються випадки потрапляння в залежність від комп'ютерних ігор, що часто і є причиною пропуску занять у школі. Відомі випадки втягування дітей із сімей трудових мігрантів до алкоголізму, наркоманії, бродяжництва [15].

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що всі вищеперелічені категорії дітей можна розділити на три групи: потенційні соціальні сироти (група дітей, які мають найбільший ризик залишитись соціальними сиротами), соціальні сироти з визначеним юридичним статусом (діти, які відповідно до законодавства мають статус дітей, позбавлених батьківського піклування) та соціальні сироти без юридичного статусу (діти, які фактично не мають батьківського піклування та постійного зв'язку з батьками, однак відповідного статусу не мають).

Таке структурування об'єкта дозволить не тільки глибше розібратися у специфіці феномену соціального сирітства в Україні, але й створить передумови для розроблення конкретних заходів і визначення певних видів допомоги, необхідної представникам названих груп (табл.).

Таблиця

Потенційні соціальні сироти	Соціальні сироти з невизначеним юридичним статусом	Соціальні сироти з визначеним соціальним статусом
Діти, батьки яких ухиляються від виконання батьківських обов'язків	Діти, влаштовані до інтернатних закладів за заявами батьків у зв'язку малозабезпеченістю, відсутністю належних умов проживання, алкогольною, наркотичною залежністю, відсутністю виховного потенціалу, загрозливими умовами проживання	Діти, батьки яких позбавлені батьківських прав
Діти, батьки які зловживають алкогольними напоями, вживають наркотичні речовини	Безпритульні діти, «діти вулиці»	Діти, відібрані у батьків
Діти, які зазнають насильства в сім'ї	Діти трудових мігрантів	Підкинуті, батьки яких невідомі
Бездоглядні діти		Покинуті в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яких відмовилися забрати з цих закладів батьки
Діти, матері яких мають намір відмовитись від них після їх народження		Діти, батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі
Діти, батьки яких ведуть асоціальний спосіб життя, перебувають у конфлікті із законом		
Діти, батьки яких не мають постійного місця проживання		
Діти, які не мають належних житлово-побутових умов за місцем проживання		

На нашу думку, основним критерієм для ідентифікації соціального сироти є не просто наявність догляду та місця проживання, а відсутність у дитини піклування з боку батьків та тісного психологічного, юридичного, педагогічного зв'язку з ними, за умови їх фізичного існування.

Наприклад, дитина може мати місце проживання та догляд з боку опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, персоналу інтернатного закладу, проте вона позбавлена піклування рідних батьків, внаслідок втрати фактичного або юридичного зв'язку з ними через складні життєві обставини або їх асоціальний спосіб життя.

Отже, можна погодитись із думкою Л.В. Кальченко, що соціальні сироти – це діти, у яких батьки є живими, але не опікуються власними дітьми, не надають їм необхідної допомоги і підтримки, не виконують власних батьківських обов'язків, а часто й зловживають своїми батьківськими правами до такої міри, що залишати з ними дітей навіть небезпечно для нормального розвитку і виховання дитини, а іноді і для її здоров'я та життя. Тобто соціальна сирота – це дитина, яка залишилася без батьківського піклування у зв'язку зі складною життєвою ситуацією, пов'язаною із сімейним неблагополуччям (алкоголізмом і наркоманією батьків, їх антисоціальним способом життя, тяжкими психічними захворюваннями тощо) [5, с. 165].

Н. Комарова залежно від факторів, що спричиняють поширення соціального сирітства, визначає такі групи ризику дітей:

Групи соціокультурного ризику:

- діти, народжені поза шлюбом;
- діти, народжені неповнолітніми матерями;
- діти, які виховуються одним з батьків.

Групи соціально-психологічного ризику:

- діти, які потерпають від сімейного насильства;
- діти, чий батьки мають наркотичну або алкогольну залежність;
- діти, батьки яких виховувалися в інтернатних закладах;
- діти, батьки яких знаходяться у конфлікті з законом.

Групи економічного ризику:

- діти, чий сім'ї перебувають у бідності.

Групи ризику, що пов'язані зі станом здоров'я:

- діти ВІЛ/СНІД інфікованих батьків [6].

Висновки. Отже, беручи до уваги наявні загрози виникнення та поширення соціального сирітства, гостро стоїть питання його профілактики, під якою слід розуміти діяльність місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування – органів опіки та піклування та неурядових організацій, яка спрямована на соціальну підтримку материнства та батьківства, захист прав дитини на проживання в сім'ї, виявлення та усунення причин, що зумовлюють сімейне неблагополуччя, невиконання батьківських обов'язків, позбавлення або обмеження батьківських прав, вилучення дітей із сімейного оточення, створення умов для реалізації позитивного батьківського потенціалу.

Незважаючи на численні наукові дослідження проблеми соціального сирітства, нині відсутні точні статистичні дані щодо кількості дітей цієї категорії. На жаль, державна статистика містить дані щодо загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не розмежовуючи ці дві категорії між собою. Однак, на наш погляд, це було б доцільно зробити для більш об'єктивного вивчення цього питання та розуміння глибини проблеми.

Враховуючи регіональну диференціацію рівня соціального сирітства, вибудовувати ефективну профілактичну роботу в цьому напрямку необхідно з урахуванням особливостей регіонів та аналізу соціально-демографічного стану в кожному з них. Місцеві органи влади мають забезпечити формування ринку соціальних послуг з урахуванням кількості дітей і сімей груп ризику та забезпечити якість надання цих послуг, заохочуючи при цьому діяльність громадських організацій у цій сфері. Питання, спрямовані на створення умов для забезпечення належного соціального захисту дітей і сімей з дітьми, що опинилися у складних життєвих обставинах, мають вирішуватися з урахуванням всіх чинників, що впливають на ситуацію.

Для більш ефективної діяльності у сфері запобігання соціальному сирітству, необхідно законодавчо визначити категорії дітей, які належать до категорії соціальних сиріт [11].

Водночас, проблему соціального сирітства неможливо вирішити тільки зусиллями держави. Необхідна активна підтримка дітям та сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах з боку громад і організацій громадянського суспільства.

Така взаємодія може полягати у формуванні державного замовлення інститутам громадянського суспільства послуг на надання допомоги батькам, діти яких перебувають в інтернатних закладах, надання соціальних, психологічних та реабілітаційних і реінтеграційних послуг дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, та їх батькам, створення закладів соціальної підтримки сімей та дітей.

Список використаних джерел

1. *Всеукраїнський портал національного усиновлення «Сирітству – ні!»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sirotstvy.net/press_centre/news/1032.html?pg=8.
2. *Гопанчук В. С.* Сімейне право України [Електронний ресурс] / В. С. Гопанчук. – Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua/Book/SPravo/01-05/80201.htm>.
3. *Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2011 року)* / С. Ю. Аксьонова, М. Ю. Варбан, О. А. Васильєв та ін. – К., 2012. – 188 с.

4. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. / О. В. Безпалько. – К. : Логос, 2003. – 134 с.
5. *Кальченко Л. В.* Соціальне сирітство як суспільне явище // *Л. В. Кальченко* // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 19. – С. 160–170.
6. *Комарова Н.* Фактори ризику дітей залишитись без батьківської опіки [Електронний ресурс] / Н. Комарова. – Режим доступу : <http://www.dipsm.org.ua/publications>.
7. *Королевська Н.* В Україні зменшується кількість випадків, коли батьки відмовляються від новонароджених [Електронний ресурс] / Н. Королевська. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/view/3494>.
8. *Нові можливості зменшення алкогольної і наркозалежності населення в Україні* [Електронний ресурс] / В. І. Карпенко, Т. П. Криштаб, В. А. Романовська, Л. В. Кисла. – Режим доступу : http://www.medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2006/n06_4_8.htm.
9. *Олифіренко Ю. І.* Історичні аспекти проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності / Ю. І. Олифіренко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2012. – № 3 (60). – С. 340–348.
10. *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mlsp.kmu.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=148248&cat_id=138144.
11. *Офіційний сайт Уповноваженого Верховної ради з прав людини* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3157:2013-10-25-09-44-11&catid=14:2010-12-07-14-44-26&Itemid=75.
12. *Павленко Ю.* Національна стратегія профілактики соціального сирітства спрямована на захист сім'ї та формування відповідального батьківства [Електронний ресурс] / Ю. Павленко. – Режим доступу : <http://donmolod.gov.ua/component/content/article/1-2010-04-11-22-17-49/1086-2012-10-23-11-08-27.html>.
13. *Павленко Ю.* З безправного не виросте вільний [Електронний ресурс] / Ю. Павленко. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/socium/z-bezpravnogo-ne-viroste-vilniy.html>.
14. *Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року* [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 22 жовтня 2012 року № 609/2012. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
15. *Проблеми дітей трудових мігрантів за результатами дослідження* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zn-rada.at.ua/Simii/problemi_ditej_trudovikh_migrantiv.pdf.
16. *Семиволос Н.* Національних особливостей немає. Алкоголізм є [Електронний ресурс] / Н. Семиволос. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/910/>.
17. *Статистична інформація* [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
18. *Ченбай І. В.* Причини дитячого сирітства у 40-х роках [Електронний ресурс] / І. В. Ченбай. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N144/N144p168-171.pdf.